

БИБЛИОГРАФИЈА

Зөһраб ӘЛИЈЕВ
педагожи елмләр
намизәди, профессор

XIX ӘСРИН АХЫРЫ - XX ӘСРИН ӘВВӘЛЛӘРИНДӘ АЗӘРБАЈЧАНДА БИБЛИОГРАФИЈА

Азәрбајчан Республикасынын мүстәгиллик әлдә етмәси башга сәһәләрдә олдуғу кими милли библиографијанын тарихинә јенидән гајытмағы, онун ајры-ајры инкишаф мәрһәләләрини реал тарихи фактлар әсасында бир даһа арашдырмағы тәләб едир. Азәрбајчан дәвләтчилијини горумағ вә мөһкәмләндирмәк наминә библиографик фәалијјәт сәһәсиндә милли наилијјәтләримизи тәдгиг етмәк вә мүстәгил республикамызын мүасир тәләбләри бахымындан елми үмумиләшдирмәсини вермәк вачибдир.

Азәрбајчан библиографијасынын инкишафында тәкамүл мәрһәләси XIX әсрин икинчи јарысында башлајыр. XIX әсрин икинчи јарысында вә XX әсрин әввәлләриндә Азәрбајчанда библиографик ишин инкишафы вәзијјәти илә әлағәдар илкин мәлумат бу сәтирләрин мүәллифинин намизәдлик диссертасијасында (1963) вә бәзи мәғаләләриндә верилмишдир (2;3). Лакин, мүасир дәврдә, 1920-1990-чы илләрдән фәрғли оларағ тамамилә јени бир ичтимаи-сијаси гурулуша кечдијимиз заманда һәмин мөвзу үзәринә гајытмағ, тәдгиг олунан дәврүн библиографик һадисәләринин социал маһијјәтини ачыб көстәрмәк мәғсәдәмүвағиғ һесаб едилмишдир.

Јухарыда гејд етдик ки, XIX әсрин икинчи јарысында Азәрбајчан библиографијасынын тәкамүл дәврү башлајыр. Бу дәврдә Азәрбајчанын социал-сијаси шәраитинә кәлинчә инкар едилмәси мүмкүн олмајан бир характерик чәһәтин үзәриндә дајанмағ лазымдыр. Бу да XIX әсрин әввәлләриндә Азәрбајчанын Русија илә бирләшдирилмәси (ишғалы) илә әлағәдардыр. Русија Азәрбајчанын тәбии сәрвәтләринә бөјүк марағ көстәрир, орада јералты сәрвәтләрин

кәшфијјатыны кенишләндирир. Азәрбајчанда елмин вә мәдәнијјәтин инкишафына рус тәсири даһа күчлү һисс олунамағ башлајыр. Русија милли мүстәмләкә сијасәти јеридәрәк Азәрбајчан халғынын да мәдәни инкишафына, савадланмасына һәр васитә илә мане олуру. Тәһсил мүәссисәләринин, китабханаларын ачылмасына, Азәрбајчан дилиндә китаб, гәзет, журнал нәшр едилмәси тәшәббүсүнә чидди мүтағимәт көстәрилирди.

Чар Русијасы Азәрбајчанда елмин, тәһсилин ашағы сәвијјәдә олмасындан истифадә едәрәк јерли тәбии сәрвәтләрин өјрәнилмәсиндә вә мәнимсәнилмәсиндә тәшәббүсү өз әлиһә алмаға чидди сәј көстәрир. Бу мәғсәдлә Азәрбајчана ајры-ајры елм сәһәләри үзрә мүтәхәссисләр көндәрилирди. Кеолог алим Г.В.Абихин, һәмчинин кеологлардан Н.И.Андрусовун, В.И.Архиповун, Г.Б.Халатовун, А.И.Сорокинин Азәрбајчанда апардылары кеоложи тәдгигатлар бу мәғсәди күдүрдү. (2-с. 108-120, 365-372, 849-853).

XIX әсрин икинчи јарысында нефт һағгында елмин инкишафында Д.И.Менделејевин бөјүк рол ојнадығы көстәрилир. О. 1863-чү илдән башлајрағ хејли мүддәт Бақыда нефт ишини өјрәнмәклә мәшғул олуру. Рус Император Техники Чәмијјәтинин Бақы шәбәсинин јарадылмасында да (1879) мәғсәд нефт сәнајесинин вә сәнајенин башга сәһәләринин инкишафына Русијанын тәсирини күчләндирмәк иди. Елми әдәбијјатдан О.Ленсин илк бурут мүтәхәссиси кими гејд олунамы, 1885-чи илдә Алексејевин Бақыда ағ нефт алынмасы үзрә завод тикдирмәси һағгында мәлумат верилмәси вә бу кими башга бир чох фактлар јухарыда дејилән тәсирә мисалдыр.

XIX әсрин сонунда милли елми кадрларын јетинмәсинә дә тәсадүф едилир. Мәсәлән, кечән әсрин 80-90-чы илләриндә Мәвсүм бәј Ханларов үзви кимја сәһәсиндә тәдгигат апарыр. Мәшһур алман алыми Фиттигин лабораторијасында чалышан М.Ханларов өз елми ишини мүвәффәғијјәтлә мүдафиә едәрәк кимја доктору елми дәрәчәсини алмышдыр.

XIX әсрин икинчи јарысында тәбиәт вә кәнд тәсәррүфаты елмләри сәһәсиндә дә ирәлиләјиш олуру. Ы.Б.Зәрдабинин, Н.Б.Вәзировун бу истигамәтдәки ишләри тәдирәләјиндир. Тәбабәт сәһәсинин о дәвр мүтәхәссисләриндән М.Р.Вәкилову, А.Х.Ахундову, А.М.Мәһмандарову гејд етмәк олар. Мәһмандаров Көнчә (Јелизаветпол) губернијасынын Чаваншир гәзасында холера епидемијасыны өјрәнир (1892) вә онун һесабаты 1893-чү илдә Гафғаз һәкимләринин I гурултајынын материалларында чап олунору.

1902-чи илдән нефт районларынын тәдиг едилмәсилә Ксоложи Комитә мәшул олур вә бу ишдә јенә рус мүтәхәссисләри Д.Б.Голубјатников вә И.М.Губкин јахындан иштирак едиләр.

XIX әсрдә А.А.Бакыханов, М.Ф.Ахундов кими мүтәфәккирләр јетишир. Мирзә Казымбәјин, Һәсән бәј Зәрдабинин, Мирзә Топчубашовун елмин мүхтәлиф сәһәләри үзрә әсәрләри Азәрбајчанын сәрһәдләриндән кәнарда да бәјүк шәһрәт газаныр.

XIX әсрдә елми-мәдәни ирәлиләјиш китабхана-библиографија ишинә дә өз тә'сирини кәстәрир. Әсрин икинчи јарысында бә'зи үмуми чәмијјәт китабханалары тәшкил олунур. Бунлардан Бакы Хәјријјә Чәмијјәтинин китабханасыны, "Гафгаз" вә "Меркури" Кәмичилик Чәмијјәтинин Бакы шә'бәсинин китабханасыны, Рус Император Техники Чәмијјәтинин Бакы шә'бәсинин китабханасыны, Бакы Нефт Сәнајеси ишчиләри шурасы гурултајы тәрәфиндән нефт районларында ачылышы пулсуз китабханалары вә б. кәстәрмәк олар.

Нәзәрдә тугулан дөврдә Азәрбајчанда, онун мүхтәлиф шәһәрләриндә вә районларында ачылан вә фәалијјәт кәстәрән китабханалар һагында профессор А.А.Хәләфовун "Азәрбајчанда китабхана ишинин тарихиндән" адлы монографијасында (1960), башга китабларында (5) вә елми мәғаләләриндә әтрафлы мә'лумат верилир. Она кәрә дә бурада јалпыз библиографик фәалијјәт вә онун тәшкили вә инкишафында јухарыда адлары чәкилән китабханаларын ролларындан бәһс олунмасы мәғсәди гаршыја гојулмушдур.

Тәдиг олунан дөврдә баш вермиш библиографик һадисәләри әсәсән үч грунда үмумиләшдирмәк олар. Биринчи група дахил олан библиографик нәшрләр билаваситә китабхана библиографијасынын мәһсулудур вә конкрет бир китабхана фондуну әкс етдирән чап каталогларыдыр. Икинчиси, Бакы дөври мөтбуатынын вә бә'зи журналларда дәрч олунмуш мәғаләләрин библиографик тәсвирини верән кәстәричиләрдир. Үчүнчүсү исә Оручов тардашларынын нәшријјәтчилик вә китаб тичарәти илә әлағәдар фәалијјәтләри илә бағлы олан каталоглардыр.

Библиографик информасијанын јаранмасы вә инкишафында ики әсәс истигамәт дүңја библиографијасынын тарихи үчүн характерикдир. Јә'ни библиографик информасија сәһәд коммуникацијалары системинин илк мәрһәләләриндән мейдана кәлмиш вә ики әсәс истигамәтдә инкишаф етмишир. Бунун биринчиси каталог формасында олай библиографик информасија мәнбәләридир вә онларын мәғсәди мүәјјән сәһәд фондунун тәркиби вә мәзмунуну ачмағла орада лағзыми

сәһәдин јерини мүәјјәнләшдирмәји тә'мин етмәкдән ибарәтдир. Белә каталоглар китабханаларла бәрәбәр китаб мағазаларында, нәшријјәтларда, елми-техники информасија органыларында, архивләрдә вә һәтта шәхси китабханаларда да јарадыла биләр. Икинчи истигамәт библиографик информасијанын каталог олмајан дикәр мөвчудлуғ формаларыны әһатә едир. Белә библиографик информасија мәнбәләри мүхтәлифдир вә онлары бирләшдирән үмуми чәһәт әдәбијјәт әһатәлијинә кәрә конкрет сәһәд фонду илә мәһдудлашмамаларыдыр. Китабхана каталоглары бир гәјда оларат карточкалар вә каталог јәшикләри әсасында јарадылыр. Лакин дүңја библиографијасы тарихинин әјрә-әјрә мәрһәләләриндә онларын китаб шәклиндә чап олунмаларына да тәсадүф едилер. Тәдигат әсасында мә'лум олмушдур ки, Бакы шәһәриндә фәалијјәт кәстәрән бә'зи чәмијјәт китабханаларынын да нәзәрдә тугулан дөврдә каталоглары чап олунмушдур. Белә чап каталоглары Бакыда китабхана библиографијасынын мүһүм навијјәтләри кими диггәти чәлб едир.

XIX әсрин икинчи јарысында Бакы шәһәриндә фәалијјәт кәстәрән мүхтәлиф чәмијјәтләр олмушдур. Бунлардан хәјријјә чәмијјәтләрини, Бакы сәнајә ишчиләринин гурултајы нүмајәндәлијини, "Гафгаз" вә "Меркури" Чәмијјәтинин Бакы шә'бәсини, Мүһасибләр Чәмијјәтини, Һәкимләр чәмијјәтини вә башгаларыны кәстәрмәк олар. Бу чәмијјәтләрин һәр биринин өз профилинә үјүн китабханасы да фәалијјәт кәстәрирди. Адлары чәкилән чәмијјәт китабханаларынын XIX әсрин 80-чи илләриндән чап олунан каталоглары Азәрбајчан библиографијасынын тарихиндә маратлы факт кими диггәти чәлб едиләр. Библиографик информасијанын әсәсән ахтарыш ичтимаи функцијасынын әмәли һәјата кечирилмәси вәситәләринә нүмунә олан бу каталоглар һәм дә о китабханаларын фондларынын тәркиби һагында әјдын тәсәвүр јарадырлар. Чап каталогларынын мүхтәлиф бурахылышлары бизә мә'лумдур*

Мәсәлән, Хәјријјә Чәмијјәтинә мәхсус олан китабхананын (1870) илк чап каталогу 1887-чи илдә чап олунмушдур. Бурада фонд тамамилә әһатә олунмуш вә библиографик тәсвирләр фонд үчүн истифадә олунмуш тәсвирәт системинә үјүн гурулапдырылмышды. Илк нәшрин библиографик тәсвирләри әкс етдирән һиссәси 7 шә'бәдән ибарәтдир:

I. Дини китаблар. II. Фәлсәфә, сијаси, һүгүти вә малијјә етмәләри, соснолокија, филолокија, мәнти, психолокија. III. Ријазијјәт, Тәбиәт етмәләри, Тәбабәт, Педагокика, елми тәһид. IV. Тарих.

Чографија. Төрчүмеји-һал, археолокија, сәјаһәт, етнографија.

Статистика. Библиографија вә мәлүмат китаблары. V. Нәср әсәрләри. VI. Кәнд тәсәррүфаты, техника, истәһсалат. VII. Дәври нәшрләр. Беләликлә, каталогда 1058 адда китабын, 33 адда дәври мәтбуатын библиографик тәсвири верилмишдир.

Каталогун бә'зи әлавәләрлә тәкрар нәшрләри (1890, 1896, 1898-1902-чи илләрдә 4 әлавә) 1907-чи илә кими давам етмишдир. 1907-чи ишә чыхан бурахылыша 1913 вә 1914-чү илләрдә 2 әлавә чап олунуб. Ахырынчы нәшр 12 шә'бәдән ибарәт олмушдур.

Каталог чәдвәл гурулушуна маликдир вә дөрд графадан ибарәтдир: I. Сыра нөмрәси. 2. Мүәллифләрин фамилијасы. 3. Китабын вә ја дәври мәтбуатын ады, нәшр јери вә или (сәһ.). 4. Инвентар нөмрәси.

Каталогда әдәбијјатын тәснифләшдирилмәси кетдикчә дәјишир вә тәкмилләшир. Мәсәлән, 1907-чи илдә китабхананын каталогу јенидән чап олунур. Орада библиографик тәсвирләрин грушашдырылмасы хәјли фәргләнир вә 12 шә'бәдә үмумиләшдирилир:

I. Бәдии әдәбијјат. Тәнгид. Публисистика. Халг әдәбијјаты (1887-чи ил нәшриндә дини китаблар); II. Тарих. Төрчүмеји-һал. Әдәбијјат тарихи. Инчәсәнәт тарихи. Антрополокија. Дилчилик (биринчи нәшрдә фәлсәфә, сијаси, һүгуги вә малијјә елмләри. Сосиолокија. Филолокија. Мәнтиг. Психилокија); III. Сосиолокија. Сијаси игтисад. Статистика. Һүгугшүнаслыг вә малијјә елми; IV. Фәсәфә. Етика. Психолокија. Мәнтиг. Инчәсәнәт нәзәријјәси. Методика. Педагокика; V. Чографија. Сәјаһәтнамә. VII. Тәбиәтшүнаслыг, тәбиәт тарихи. Биолокија. Тәбабәт. Бајтарлыг. VIII. Ријазиијат. Астрономија. Механика. Технолокија. VIII. Кәнд тәсәррүфаты. Сәнајә. Мәлүмат китаблары. Мүхтәлиф китаблар. Дәрсликләр. IX. Ушәг вә халг китаблары. X. Гафгазшүнаслыг. XI. Дини китаблар. Мүгәддәс китаблар. XII. Дәври нәшрләр.

Шә'бәләр дахилиндә тәсвирләрин дүзүлүшү әлифба сырасына кәрә верилир.

Икинчи чап каталогу Бакы Ичтимаи Мәчлис китабханасына нәср олунмушдур вә о, 1887-чи илдә мәчлисин бапчысы Н.К.Куклинин тәртиби илә чап едилмишдир. "Каталог и указатель книгам библиотеки Бакинского общественного собрания" адланан бу вәсантин биринчи бурахылышында 773 адда әсәрин библиографик тәсвири 6 шә'бәдә үмумиләшдирилмишдир. Бу нәшрдә дә (1) дини әдәбијјат биринчи верилир вә сонра (2) статистикаја, чографијаја, сәјаһәтнамәләрә, (3) тарихә, әдәбијјат тарихинә вә инчәсәнәтә, (4) һүгугшүнаслыга, сијасәтә

тәбабәтә, (6) халг әдәбијјатына даир материаллар, о чүмләдән (а) күллијјаты, романлар, повестләр, һекајәләр, очеркләр, (б) драм әсәрләри әкс олунур. Каталог икинчи дәфә 1896-чы илдә чапдан чыхыр вә бунун васитәсилә мүәјјән етмәк олур ки, 10 ил әрзиндә китабхананын фонду хәјли артмышдыр (1878 адда). Китабхананын каталогу 1900-чү илдә үчүнчү дәфә чап олунур вә 1904-чү илә кими һәр ил әлавәләрлә тәкрар нәшр едилир.

Сонралар Рус Император Техники Чәмијјәтинин Бакы шә'бәсинә мәхсус китабхананын (1911), "Гафгаз" вә "Меркури" Кәмичилиг Чәмијјәти Бакы шә'бәси китабханасынын (1913), Һәкимләр Чәмијјәти китабханасынын (1913) каталоглары чап олунмушдур.

Белә чап каталоглары мүәјјән чәрчивәдә (копкрет китаб фондуна кәрә) библиографик информасијанын ики әсас ичтимаи функцијасыны ејни сәвијјәдә јеринә јетирән библиографик мәнбәләрдир. Бунлардан бири коммуникатив, дикәри исә ахтарыш функцијасыдыр. Јәни онларын васитәси илә о заман китабхананын фондунда олан әдәбијјат, онун тәркиб һиссәси һаггында библиографик информасија (коммуникатив функција) алмаг олур вә ахтарыш функцијасынын һәм илкин вә һәм дә гә'ти мәрһәләси һәјата кечирилир. Белә ки, охучу әдәбијјатын дәврә кәрә библиографик тәсвирини әлдә едир вә онун муһафизә олундугу үнваны мүәјјәнләшдирә билир.

Һаггында бәһс олунан каталоглар әсасында китабханаларын фондлары, онларын комплексләшдирилмәси хүсусијјәти һаггында да муһафизәләр сәјләмәк үчүн әһәмијјәтлидир. Каталогларда верилән информасија кәстәрир ки, һөмин китабханаларын фондлары өз профилләринә хидмәт мәгсәдләринә үјгүн комплексләшдирилмиш, лакин јерли милли охучуларын имкан вә тәләбләри нәзәрә алынмамышдыр. Фондда олан әдәбијјатын рус вә гисмән башга әчнәби дилләрдә олмасы дејилән фикри тәсдиг едир.

XX әсрин әввәлләриндә Азәрбајҗан дәври мәтбуаты илә әлағәдар үч библиографик кәстәричи мејдана кәлмишдир. Бунлардан бири Бакыда чыхан дәври мәтбуатла, дикәр икиси исә журналын вә арды давам едән нәшрин мәзмуну - тәркиби илә әлағәдардыр. Бу библиографик вәсантләр дә рус дилиндә чап олунмушдур.

Бакы мәтбуатыны үмумиликдә әкс едирән вә "ы шу" ады илә чап олунан үмуми кәстәричи (тәртиб едәни: Һ.А.Богословски) үч бурахылышдан ибарәтдир. Биринчи бурахылыш (1907) 1905-чи ил

октябр ајынын 17-дөн 1907-чи ил ијул ајынын 1-нә, икинчи бурахылыш (1908) 1907-чи ил ијул ајынын 1-дөн декабр ајынын 31-нә гәдәр, үчүнчү бурахылыш (1909) 1908-чи илдән чыхан дәври мәтбуаты әкс етдириб, Кәстәричини тәртиб едән Н.А.Богословски о заман Бакы мәтбуаты үзрә чанишинлик едирди, она көрә дә Бакы шәһәриндә чыхан китаблар вә дәври мәтбуат һагтында лазыми материал топлаја билдирди вә бу да ады чәкилән библиографик кәстәричи үчүн зәмин јаратмышды.

Һәр үч бурахылышда журнал вә гәзетләрин библиографик тәсвири гыса аннотасија илә тамамланыр. Библиографик тәсвириң үнсүрләри журналын вә ја гәзетин адындан, чап олдуғу илдән, дәвријәсиндән, редактордан, нәшрә башладығы илдән вә с. ибарәтдир. Мәсәлән, "Иршад" (Путеводител), Татар (Азәрбајҗан) дилиндә һәфтәлик социал-сијаси вә әдәби гәзет, редактору Әһмәд Бәј Ағајев, 1-чи № 1905-чи ил 17 декабрда чыхыб, 3-чү илдир нәшр олуңур. 1906-чы илдә №№ чыхыб. Шәһәрлиләр үчүн гижмәти 6 м., тиражы 3500 нүсхә. 20 ијунда (1907-чи илдә - 3.Ә.) 115-чи №-синиң нәшриндән сонра чапы дајандырылыб.

Үчүнчү бурахылышда библиографик гејд даһа кенишдир. Бунунла журнал вә гәзетин мејдана кәлмә тарихи, нәшрләриниң дајандырылымасы сәбәбләри вә с. һагтында лазыми тәсәввүр јарадылыр. Библиографик гејдләрин дүзүлүшүндә нәшр ишләринә көрә хронологи принцип әсас көгүрүлүр.

Библиографик информасијаһын ретроспектив истигамәтли коммуникатив функцијасынын јеринә јетирилмәси үчүн әһәмијәтли олан бу кәстәричинин үчүнчү бурахылышы бир чәһәтинә көрә дә диггәти чәлб едир. Бу һәмин дәврдә Бакыда фәалијәт кәстәрән 24 мәтбәә һагтында верилән мәлүматла бағлыдыр.

Һәр үч бурахылышда чыхан китабларын да сијаһысы верилдир. Биринчи бурахылышда 21, икинчидә 51 вә үчүнчүдә 182 китабын ады чәкилир. Үчүнчү бурахылышда верилән китаблар мөгсәд вә охучу истигамәтләринә көрә 9 шәбәдә группандырылымышдыр вә булар ашағыда гејд олуңур:

1. Күтләви-сијаси характерли китаблар (8 адда);
2. Халг үчүн оху китаблары (8 адда);
3. Дини китаблар (14 адда);
4. Ушағлар үчүн оху китаблары (1 адда);
5. а) Нигамнамәләр (26 адда); б) һесабатлар (32 адда); в) мәлүмат нәшрләри, төғвямләр (27 адда);

6. Романлар: а) рус дилиндә (19 адда); б) ермәни дилиндә (19 адда); в) татар (Азәрбајҗан) дилиндә-З.Һ. (7 адда);

7. Дәрсликләр (8 адда);

8. Елми әсәрләр;

9. Инчәсәнәт әсәрләри (2 адда).

Гејд етмәк лазымдыр ки, бурада китабларын адлары чәкилир, јәни библиографик тәсвир натамамдыр, бүтүн әләмәтләри әһатә етмир вә беләликлә дә библиографик информасија лазыми сәвијәдә дејил. һагтында бәһс едилән кәстәричи зәманәмиздә дә өз әһәмијәтини итирмәјиб. О, Бакы мәтбуатыны өјрәнәнләр, онлар һагтында библиографик ахтарыш апаранлар үчүн хүсусилә марағлыдыр.

Журнал вә арды давам едән нәшрин тәркибини ачан ики марағлы библиографик кәстәричи ашкар едилмишдир. Онлардан бири Рус Император Техники Чәмијәтинин Бакы шәбәсинин "Әсәрләри"нә һәср олуңмушдур. "1886-1904-чү илләрдә Рус Техники Чәмијәтинин Бакы шәбәси "Әсәрләри"ндә дәрч олуңмуш мөгәлә вә гејдләрин кәстәричиси" (рус дилиндә, тәртиб едәни мүһәндис-техник Ј.М.Питерски) адланан бу библиографик әсәр ады чәкилән "Әсәрләр"дә 19 ил мүддәтиндә дәрч олуңмуш мөгәләләри әһатә едир.

Мәлүм олдуғу кими Чәмијәтин Бакы шәбәси 1879-чу ил март ајынын 13-дә јарадылмышдыр вә онун фәалијәти илә әләғәдар материаллар 1885-чи илин сонуна кими "Бакинскије известија" адлы гәзетдә дәрч олуңурду. 1886-чы илдә гәзет шәхси әлә кечир (1886-чы илдә гәзет Н.Б.Неручев фамилијалы бир шәхс тәрәфиндән сатын алынмышдыр). һәм дә гәзет шәбәни тәмин етмирди вә она көрә дә 1886-чы илдән өз хүсуси елми мәчмүәсини "Елми әсәрләрини" чап етдирмәјә башлајыр. "Библиографик тәсвирләри хүсуси чәдвәл формасында әкс етдирән һәмин кәстәричи "Әсәрләр"дә дәрч олуңмуш мөгәләләрин библиографик ахтарышы үчүн инди дә өз әһәмијәтини итирмәјиб. Мөгәләнин адыны, нәшр илини, нөмрәсини вә сәһифәсини әһатә едән библиографик тәсвирләр "Әсәрләрин" нәшр олуңма илинә көрә хронологи верилдир, хронологија дахилиндә исә мөгәлә адларынын әлифба сырасына риәјәт едилдир.

Икинчи аналитик библиографик кәстәричи "Нефт иши" ("Нефтяное дело") журналына һәср олуңмушдур. "Нефт иши" журналы нефт сәнајәси шураһынын органы кими 1899-чу илдән чап олуңурду. Журналда нефт сәнајәсинин мүхтәлиф мәсәләләринә, нефтин с'мәлына, нефт бирләшмәләринә, нефт мөһсулларына, нефт заводларына вә с. даир мөгәләләр дәрч олуңурду. "1899-1907-чи илләрдә "Нефт иши"

журналында дәрч олунмуш мөгалә вә гејдләрин системли көстәричиси" адланан библиографик вәсаитин мөгсәди журналда кедән мөгаләләрин библиографик ахтарышыны асанлашдырмагдан ибарәт олмушдур.

Мөгаләләрин библиографик тәсвирләри вәсаитдә ашагыда гејд олунан 3 әсас бөлмәдә гушлашдырылмышдыр:

А. Русиянын социал-сијаси һәјаты.

Б. Русиянын нефт сәнајеси вә онунла әлагәдар мәсәләләр.

В. Харичдә нефт сәнајеси вә онунла әлагәдар мәсәләләр.

Бу бөлмәләр өзү-өзлүјүндә јарымбөлмәләрә дә ајрылып вә мәзмун јакынлығы олан мөгаләләрин библиографик тәсвирләрини әкс етдирир. Библиографик тәсвирләрин дүзүлүшүндә исә журналын нәшр илинә көрә хронологија вә сәһифә ардычылығы әсас көтүрүлүр. Библиографик тәсвирин үнсүрләри мөгаләнин адындан, мүәллифдән, журналын нәшр илиндән, №-синдән вә сәһифәсиндән ибарәтдир.

Көстәричидә јардымчы вәситә кими мүәллифләрин фамилијаларынын әлифба сијаһысы верилмишдир.

Ады чәкилән көстәричинин икинчи бурахылышы 1910-чу илдә чап олунмушдур вә бурада 1908-1909-чу ил нөмрәләриндә дәрч едилән мөгаләләрин библиографик тәсвирләри топланмышдыр.

XX әсрин әввәлләриндә Азәрбајчан библиографическынын инкишафы вәзијәтиндән бәһс олунаркәи Оручов гардашларынын китабчылыг фәалијәтләрини вә онларын 1913-1914-чү илләрдә чап едикләри "Бәрадәрани Оручов китабханасынын әсамүл-күтуби" адлы каталогун үзәриндән кечмәк олмаз.

Азәрбајчан китаб тарихиндән мәлумдур ки, Оручов гардашлары китаб нәшри сәһәсиндә мүһүм наилијәтләр газанмышлар. Онлар електрик мөтбәәси вәситәсилә Азәрбајчан дилиндә китаб чап етдиридиләр вә бунунла бәрабәр китаб тичарәти илә мәшгул олурдулар. Оручов гардашлары мағазаларында олан китабларын јайылмасына тәсир етмәк мөгсәдилә библиографик информасиядан да истифадә етмишләр. 1913-1914-чү илләрдә ики бурахылышда чап олунан "Оручов гардашлары китабханасынын әсамүл-күтуби" адлы каталог да бу мөгсәди күдүрдү. Китаб тичарәти библиографическынын Азәрбајчанда илк әсаслы нүмунәси олан бу каталогун мүгәддимәсиндән кәтирилән кичик ситат фикримизи тәсдиг едир. Каталогун мөгсәди "тәһә вәдир олунан вә мағазаларда олан китаблар һаггында мәлумат вермәкдән ибарәтдир". Каталогун мүгәддимәсиндә китаб сатышы гәјдәләри да гыса шәрһ олунур.

Каталогда библиографик тәсвирләр бәзән гыса аннотасия илә

мүшајиәт олунур вә бу аннотасияларда әсәрин мөгсәди, орада ишыгландырылан һадисәләр һаггында охучуда илкин тәсәввүр јарадытыр.

Һаггында бәһс олунан каталоглар вәситәсилә дини характерли китаблар, бәдий әсәрләр вә гәрб әдәбијјатындан едилән тәрчүмәләр әһатә олунмушдур. Лакин бир чатышмазлыг кими ону гејд етмәк лазымдыр ки, бу тәрчүмәләрин мүәллифләри вә орижиналын дили һаггында мәлумат верилмир.

Оручов гардашлары јени китаблар һаггында библиографик информасия вермәк үчүн нәшр едикләри ајры-ајры китаблардан да истифадә едирдиләр. Јәни о китабларын ахырына јени китабларын библиографик тәсвирләри әләвә олунурду. Белә библиографик информасияларә Чәрчи Зиданын "Әрмәпусә", Зејналабдин Марагајинин "Сәјаһәтнамәји-Ибраһим бәј" адлы әсәрләриндә раст кәлмәк олар. Бу китабларын сонунда Оручов гардашларынын мөтбәәси тәрәфиндән нәшр олунан јени китабларын библиографик тәсвири верилди (6).

Һаггында бәһс олунан библиографик нәшрләр Азәрбајчан библиографическынын тарихиндә өзүнәмәхсус јер тутурлар. Бунлар һансы дилдә нәшр олунмасындан вә һансы әдәбијјаты әкс етдирмәләриндән асылы олмајараг тарихи фактлардыр вә онларын өјрәнилмәси, мүасир бахымдан гүјмәтләндирилмәси лазымдыр. Белә бир үмуми нәтичәјә кәлмәк олар ки, китабхана каталоглары әсас етибарилә рус дили охучулар үчүн нәзәрдә тутулурду. Ејни заманда онлар һәммин китабханаларын фондлары, онларын тәркиб һиссәләри һаггында ајдын тәсәввүр јарадырлар. Оручов гардашларына мәнсуб олан каталог исә Азәрбајчанда китаб тичарәти библиографическынын мүһүм вә әсаслы нүмунәсидир вә биләвәситә Азәрбајчанлы охучуларә истигамәтләндирилмишдир.

Дәври мөтбуатла бағлы библиографик вәсаитләрдән "Бакы мөтбуаты" адлы көстәричи Бакыда чыхан дәври нәшрләр һаггында библиографик информасия алмаг үчүн инди дә өз әһәмијјәтини итирмәмишдир. Лакин бу көстәричинин мөтбуат чанишини тәрәфиндән тәртиб олунмасы көстәрир ки, мөгсәд һеч дә охучуларә библиографик информасия вермәкдән ибарәт олмајыб. Бәлкә дә һәммин нәшрдән Бакыда чыхан дәври нәшрләрә нәзарәти күчләндирмәк үчүн бир вәситә кими истифадә едилмишдир. Көстәричинин рус дилиндә нәшр олунмасы да буну тәсдигләјир.

Журнал вә арды давам едән нәшрин тәркибини әкс етдирән ики көстәричи исә биләвәситә мувафиг сәһәләрин охучулары үчүн нәзәрдә тутулмушдур. Адлары чәкилән көстәричиләрин кириш

ниссәсиндә дә бу мәгсәд ачыгланыр.

Дејиләнләрдән белә нәтичә чыхармаг олар ки, тәдгиг олуан дөврлә мејдана кәлән библиографик мәнбәләр Азәрбајчан библиографијасынын тарихиндә мүнүм һадисә олмагла јанашы, инди дә өз тәчрүби әһәмијјәтини итирмәмишдир.

ӘДӘБИЈАТ

1. Азәрбајчан тарихи: /Ән гәдим заманлардан XX әсрәдәк/. Ч. I. - Б., Азәрнәшр, 1994. - С. 618-619.

2. Азәрбајчан тарихи. Үч чилдә. Ч. II. - Б., ЕА нәшријјаты, 1964. - С. 108-120; 365-372; 849-853.

3. Әлијев З.Һ. Азәрбајчанда библиографик ишин инкишафы: (1920-1958): Педагожи елмләр намизәди алимлик дәрәчәси (библиографија ихтисасы үзрә) алмаг үчүн тәгдим олуан диссертасијанын авторефераты. Б., 1963. С. 22.

4. Әлијев З.Һ. XIX әсрин ахыры - XX әсрин әввәлләриндә Азәрбајчанда тәбиәт елмләри үзрә әдәбијјатын библиографијасы һаггында //Етми әсәрләр: Китабханашүнаслыг вә библиографија серијасы. - 1973. - №2. - С. 11-17.

5. Хәләфов А.А. Азәрбајчанда китабхана ишинин тарихиндән: (1870-1920). - Б., АДУ, 1960. - С. 95.

6. Чәрчи-Зиндан. Әрмәнусә. - Б., 1911. - С. 469.

* Тәәссүф ки, бу каталогларын бүтүн нәшрләринин республиканын мүнүм китабханаларында там комплектини әлдә етмәк мүмкүн олмамышдыр. Рус дилиндә чыхан һәмин каталоглар вә о дөврүн башга јерти библиографик нәшрләри Салтыков-Шедрин ад. Санкт-Петербург Үмуми Китабханасынын китабханашүнаслыг кабинетиндә мүнәфизә олунур.